

Сюравчик Валерій Григорович,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
превентивної діяльності та запобігання
корупції навчально-наукового
інституту № 3 Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗА МІЖНАРОДНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Сьогодні в умовах війни Російської Федерації проти України однією з найактуальнішою темою доцільно дослідити правовий статус військовополоненого в сучасному міжнародному праві й визначити категорії осіб, яких можна віднести до них і на яких поширюється статус військовополонених. Україна стикнулася з новими викликами у сфері міжнародного гуманітарного права саме після 24 лютого 2022 року – повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в межах збройного конфлікту, що триває вісім років. І якщо раніше військовополонених було небагато, а присутність російських військ на території України держава-агресор заперечувала, то зараз їх кількість вимірюється тисячами [1].

Якщо раніше вирок стосовно військовополонених були одиничними й загалом держава воліла якнайшвидше їх обміняти для того, щоб повернути додому захисників України, то зараз вона утримує їх у спеціально відведених місцях, збирає докази вчинення окремими з них воєнних злочинів, частково здійснює обмін, ухвалює вирок стосовно них, тобто має справу з повноцінними prisoners of war (в'язнями війни) – військовополоненими [1].

Така діяльність потребувала низки як нормативних, так і організаційних змін, адже Україна не була готова масово працювати з військовополоненими, незважаючи на восьмирічну війну, яка має свої особливості.

За три місяці повномасштабної війни спільними зусиллями Офісу Генерального прокурора, Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а

також Служби безпеки України пророблено значну роботу стосовно:

- унормування правового статусу військовополонених;
- кваліфікації дій військовополонених з урахуванням імунітету комбатанта;
- визначення їх процесуальної ролі в розслідуванні воєнних злочинів;
- забезпечення гарантій їх утримання відповідно до положень міжнародного гуманітарного права;
- налагодження політичної процедури обміну військовополонених [1].

Деякі питання статусу військовополонених досліджували такі науковці, як А. Б. Амелін, В. В. Альошин, Я. С. Годжек, А. Г. Григор'єв, М. В. Грушко, Е. Волох, В. Ю. Калугін, Ф. Кальсховен, Ф. І. Кожевников, В. І. Лісовський, Г. М. Мелков, А. І. Полтораки, В. М. Репецький, Л. І. Савинський, Л. Д. Тимченко, О. І. Тіунов та інші.

Як слушно зазначив Я. С. Годжек, війна й збройні конфлікти завжди мали значний вплив на життя різних країн і народів, а захист прав людини в такий період набуває ще актуальнішого значення [2, с. 6–7].

Правовий статус військовополоненого визначено Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку було ратифіковано Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 року, а для України Конвенція набула чинності 03.01.1955 року [3]. Статус військовополонених визначає стаття 4 III Женевської Конвенції, він охоплює ширший спектр осіб, крім учасників бойових дій.

Положення Женевської Конвенції застосовуються не лише в мирний час, а й:

- в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них;
- в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

В українському законодавстві визначення поняття військовополонених надано в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах

України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція) [4].

Відповідно даної Інструкції, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Також в Інструкції зазначено, що військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

– члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

– ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

– вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

– вони носять зброю відкрито;

– вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

– члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

– особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком;

– члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних

повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

– жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [4].

Зазначені особи вважаються військовополоненими з моменту коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. А якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до військовополонених, то такі особи користуються захистом Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Необхідно зазначити, що військовополонені перебувають в руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. А у разі передачі на утримання військовополонених іншій державі, відповідальність за дотримання положень Конвенції буде нести держава, що прийняла полонених. Отже, з моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Конвенції, за дотриманням положень якої несе відповідальність держава, яка утримує військовополонених.

Не вважаються військовополоненими, однак користуються пільгами та захистом, передбаченими Конвенцією особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим. Також їм забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим [5].

Під час виконання своїх медичних та духовних обов'язків вони також користуються такими привілеями:

– їм дозволяється періодично відвідувати військовополонених, які перебувають у складі робочих команд або в госпіталях поза табором. Із цією метою держава, що тримає в полоні, надає в розпорядження їх необхідні транспортні засоби;

– у кожному таборі старший офіцер медичної служби несе відповідальність перед військовими властями табору за все, що пов’язане з діяльністю затриманого медичного персоналу;

– хоча вони повинні дотримуватися внутрішнього порядку табору, в якому їх тримають, таких осіб не можна змушувати виконувати будь-яку роботу, що не пов’язана з їхніми медичними або релігійними обов’язками.

Також в Україні 1 квітня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов’язаних із військовополоненими в особливий період» [6], який конкретизує правовий статус військовополонених, а також врегульовуються правові аспекти здійснення заходів щодо поводження з такими особами [7].

Пресслужба Офісу Омбудсмана та Укрінформ поінформували, що даним Законом України:

– конкретизується правовий статус військовополонених,

– врегульовуються правові аспекти здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими,

– визначаються повноваження органів державної влади, підприємств, установ та організацій щодо організації поводження з військовополоненими та їх утримання в особливий період відповідно до норм міжнародного права,

– передбачається утворення таборів для тримання військовополонених [7].

Також законом встановлюється, що військовополонені з метою забезпечення їхнього життя та здоров’я можуть тимчасово перебувати в дільницях для тримання військовополонених, утворених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки, а також утворених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України [6].

Установлюється порядок тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права, за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань тимчасово окупованих територій України, а також прилеглих до них територій, у Законі визначається, що державне підприємство, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро відповідно до статті 122 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, для збирання та

аналізу інформації про військовополонених, ведення централізованого обліку військовополонених, збирання та передачі особистих цінних речей військовополонених, обміну інформацією про військовополонених з органами державної влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а також Центральним агентством (у разі його створення) [6].

Як зазначив Я. С. Годжек, оскільки учасники бойових дій є найбільшою підгрупою тих, хто користується статусом військовополонених, це положення також має стосунок до визначення учасників бойових дій. Отже автор дійшов висновку, що визначення військовополонених, яке міститься в статті 4 III Женевської Конвенції, має особливе значення – згідно з ним військовополоненою є особа, яка належить до однієї з перелічених категорій і потрапила у владу ворога [2, с. 8].

В українському законодавстві визначення поняття військовополонених надано в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція).

Такий статус визнається членами збройних сил сторони конфлікту. Він охоплює всіх військових, незалежно від того, належать вони до сухопутних, морських чи повітряних сил [3].

Отже, статус військовополоненого визнається членами інших збройних формувань і добровольчих загонів, включаючи організовані рухи опору, які належать до учасників конфлікту й діють на своїй території або поза нею, навіть якщо ця територія окупована, а вони виконують чотири умови (раніше зазначені в Гаазькій конвенції): а) ними командує особа, відповідальна за своїх підлеглих; б) вони носять фіксовану помітну емблему, що розпізнається на відстані; в) вони відкрито носять зброю; г) вони проводять свої операції відповідно до законів і звичаїв війни [2, с. 8].

Список використаних джерел

1. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL: <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper>.

2. Годжек Я. С. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. Право та державне управління. 2021. № 4. С. 6–12.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р.: ратифіковано із застереженням Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

5. Правовий статус військовополонених. Офіційний електронний ресурс Центру безоплатної правової допомоги. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_статус_військовополонених.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період: Закон України від 24.03.2022 № 2158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>.

7. В Україні набув чинності Закон щодо правового статусу військовополонених. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». 08.11.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3448436-v-ukraini-nabuv-cinnosti-zakon-sodo-pravovogo-statusu-vijskovopoloneni.html>.

Тарнавський Роман Васильович,
судовий експерт сектору трасологічних
досліджень відділу криміналістичних
видів досліджень Тернопільського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Однією з важливих тем сьогодення є встановлення та правове врегулювання проблем щодо визначення статусу військовополонених і тому, свою доповідь вважаю за потрібне розпочати саме з дослідження похідних виникнення таких проблем.